

Debat: Velkommen til helvede

Debat: Velkommen til helvede

Arne Johan Vetlesen er filosof, dr. phil. og professor i filosofi ved Universitetet i Oslo. AF AL graffitien på de granatskadede bygninger mellem lufthavnen i Sarajevo og centrum er det ofte skrevne 'Welcome to hell' mest rammende. Det gjaldt, da nogen, sandsynligvis med livet som indsats, skrev teksten for 20 år siden, og det virker stadig rammende i dag.

Selvfølgelig ville det være uholdbart at hævde, at Sarajevo anno 2015 er lige så meget et helvede som i 1990'erne. Men eftervirkningerne ses stadig overalt: i bygningerne, som står lige udbændte 20 år senere, og hos hver og en af indbyggerne over 20, som bærer på oplevelserne fra dengang, nogle med fysisk synlige skader, alle med psykiske.

Sarajevo var under belejring i 1.425 dage, fra 5. april 1992 til 29. februar 1996, i næsten fire år. Af en befolkning på 350.000 mennesker blev ca. 14.000 dræbt, heraf 1.300 børn; 70.000 led skader.

35.000 bygninger blev helt eller delvis ødelagt; for det meste blev byen ramt af 3.777 granatnedslag per døgn. I lange perioder havde befolkningen ingen tilgang til elektricitet og gas; vand måtte daglig hentes i kander og bøtter på steder, der var eksponeret for snigskytter.

Brændefyring var den eneste nogenlunde pålidelige varmekilde gennem vintrene med 10 frostgrader. Først kom brændet fra træerne i byens parker, haver og baggårde, siden fra møbler og tøj, og til sidst, da alt dette var brændt op, fra bøger.

Mens det faktum, at der i snit blev dræbt 10 mennesker i Sarajevo hver dag i fire år, hurtigt blev hverdagskost for omverdenen, nåede de to massakrer ved markedet Markale i byens gamle centrum avisernes forsider: et kraftigt granatnedslag dræbte 68 og kvæstede 144 i februar 1994, og i august 1995 blev 43 dræbt og 90 kvæstet.

De bosnisk-serbiske ledere med Radovan Karadzic i spidsen hævdede, at bosnierne selv stod bag massakren i et propagandafremstød for at skaffe sig international sympati og for at stigmatisere serberne.

Men i 2006 fastslog retssagen mod general Stanislav Galic utvetydigt, at angrebet på markedet kom fra stillinger, som Republika Srpska kontrollerede.

JEG SPURGTE Rasim Mulatovic, direktøren for Institut for Krigsforbrydelser, hvorfor de militært overlegne serbiske styrker ikke havde indtaget hele byen.

Stillede de sig tilfredse med at beskyde og terrorisere flere hundrede tusind mennesker døgnet rundt år efter år? Nej, ambitionen var at indtage hver eneste bydel.

Men modstanden, organiseret af den bosnisk-serbiske general Jovan Divjac, var trods underlegenheden i våben, mandskab (primært civile) og organisering, for stor til, at angriberne kunne gå helt ind i bykernen. Det nærmeste, de serbiske styrker kom, var bydelen Grbavica, som blev hjemsøgt af soldaterne med henblik på en etnisk udrensning, hvor alle ikke-serbere blev gennet ud. Mange af dem blev dræbt på stedet; i et tilfælde blev et spædbarn på 2 måneder lagt ind i ovnen og brændt, mens familien overværede det.

Knap 20 kilometer øst for Sarajevo ligger Pale, Radovan Karadzics tilholdssted. Der er ikke mange minder om fordums storhed, når man i dag ankommer til Pale. Hotellet, hvor mæglerne Thorvald Stoltenberg og David Owen plejede at møde Karadzic, er lukket; hele stedet bærer præg af, at alle er rejst, bortset fra dem, der ikke har nogen anden mulighed end at blive boende.

Det samme kan siges om resten af Bosnien, hvor en arbejdsløshed på 50 procent fører til, at de flittigste skoleelever i en tidlig alder prioriterer engelsk frem for modersmålet; fremmedsprog åbner vejen ud i den store verden, modersmålet ses som ensbetydende med at være henvist til et land

med en traumatisk fortid og en meget uvis fremtid.

I HAN-PIJESAK vil min rejsekammerat Rasim vise mig hotellet, hvor general Ratko Mladic lod sig afbilde flere gange, efter at han blev efterlyst i 1995. Hotellet er lukket.

Jeg vil tage avisen Oslobodenje med ind i cafeen, hvor der sidder omtrent 10 ældre mænd og kæderyger, men Rasim beder mig brysk om at lægge avisen tilbage i bilen. Hvorfor? Jo, der er en artikel på forsiden om min boglancering i Sarajevo dagen før, og ordet genocide (folkedrab) indgår i titlen. Men selv uden medbragt avis er vi tydeligvis påfaldende for menneskene omkring os; vi er tavse og tager hurtigt af sted igen.

VI DREJER fra hovedvejen og kører ad en stadig dårligere skovvej ind i en tæt granskov, til vi kommer til en militærlejr.

Stopskilte alle vegne. Den vagthavende officer kommer ud, Mladics navn nævnes, en spærring fjernes, og vi får tilladelse til at køre videre med ledsagelse. En kilometer til, og vi ser et nok så forfaldent murstenshus, stopper og går ud.

Bortset fra lyden af en gøg er der stille og idyllisk. Mærkeligt at tænke på, at bag denne dør sad Mladic med sine nærmeste folk og lagde sidste hånd på angrebet på Srebrenica for nøjagtig 20 år siden.

For det er der, vi er på vej hen; til Srebrenica, åstedet for den største massakre på europæisk jord siden Anden Verdenskrig, drabet på over 8.000 drenge og mænd, som i Haag-dommen mod Mladics næstkommanderende, general Radislav Krstic, blev betegnet som folkemord.

Først passerer vi imidlertid Vlasenica, hvor 3.000 mennesker blev dræbt i koncentrationslejren Susica få kilometer fra hovedvejen. Området er spærret; der er intet at se. Derefter begynder de stednavne, der forbindes med folkedrab, at passere revy: Bratunac byder på kilometer efter kilometer med nedbrændte og udbombede huse, med en nybygget moské hist og her. Nogle drenge spiller fodbold på en græsbane - her blev 100

mennesker dræbt, får jeg at vide. Videre forbi en lukket lagerbygning - derinde blev 70 skudt.

Det er kun takket være min rejsekammerat, at jeg får indblik i, hvad der skete i det smukke, let kuperede landbrugsområde, hvor de ældste (næsten kun kvinder) står krumbøjet på markerne: Stederne, hvor massedrabene fandt sted, er enten urørt siden udåden, eller de er taget i brug på ny, som om intet var hændt. Hvis man havde forventet skiltning, mindesmærker og informationstavler, som vi kender det fra åsteder og lejre fra Anden Verdenskrig, må man tro om igen.

IKKE ENGANG den største og mest berygtede lejr, Omarska, hvor flere tusind mænd blev tortureret og dræbt og tusindvis af kvinder voldtaget, har et mindesmærke.

Stedet, hvor ugerningerne fandt sted, er solgt til det transnationale mineselskab ArcelorSteel, som har travlt med at omdanne de tidligere torturum til moderne kontorlokaler - til trods for at Amor Masovic, der selv er Srebrenicaoverlevende og nu præsident i The Commission for Tracing Missing Persons, har påpeget, at levnene efter hundredvis af dræbtstadig befinder sig på området.

Et mindesmærke, som blev sat op ved indgangen til lejren, blev forsøgt revet ned den første nat og oversprøjtet med antimuslimsk graffiti. Som en lokal serber, der har overtaget et af husene, som bosniakkerne blev fordrevet fra, og som flere retsinstanter har nægtet overlevende både at vende tilbage til og modtage erstatning for, bemærkede til Guardianjournalisten Ed Vulliamy, da han i 2012 vendte tilbage til lejren, som hans reportage i august 1992 havde gjort til forsidestof i aviser verden over: »Der var ingen, der døde i Omarska«. Jo hurtigere de fysiske spor slettes, desto nemmere bliver det at benægte, at noget overhovedet er sket. Den konkrete stedlige sletning underbygger den psykologiske, moralske og politiske benægtelse hos overgriberne og deres sympatisører samt hos uvidende udenforstående, og bevisbyrden flyttes til ofrene. Således fastholdes ofre og efterladte i en ydmygende position år for år efter den oprindelige krænkelse.

OMSIDER kommer vi til den store undtagelse fra denne regel: Srebrenica-Potocari Memorial and Cemetery for the Victims of the 1995 Genocide. Mindestedet blev officielt åbnet af Bill Clinton i september 2003; Clinton er, som jeg hører gentagne gange, den eneste blandt de internationale topfigurer, som nyder en vis respekt i Bosnien. På en af mindetavlerne står tallet 8.372: antallet af dræbte, som i dag kan knyttes til folkemordet i Srebrenica 11. juli 1995. Tallet er steget lidt efter lidt, i takt med at stadig flere massegrave er fundet. Hvert år 11. juli begraves de ofre, der er identificeret siden sidst.

Arbejdet med at lokalisere åstederne og identificere ofrene pågår stadig. Det har vist sig at være mere krævende og frem for alt mere makabert, end nogen havde forestillet sig.

Efter sommeren 1995 gennemførte serbiske specialenheder en aktion for at slette sporene efter massedrabene. Levnene efter de dræbte blev gravet op, skåret fra hinanden, delt i småstykker og transporteret med bulldozere til nye gravpladser, ikke bare ét sted, men flere. Vanskelighederne med at tælle og identificere ofrene kan ikke overvurderes; ej heller belastningen for dem, som må gøre arbejdet.

Rekorden er indtil videre sat af en bosnisk mand, hvis rester er fundet på seks forskellige steder: tandsættet et sted, en fod et andet sted, to fingre et tredje, en Tshirt et fjerde, og så videre.

Man kan spekulere på, hvordan det må have været at udføre dette dobbelte overgreb på ofrene, maltrakteringen efter den påførte død - men indtil videre er der ingen at spørge, ingen at få svar fra. Pointen er, at det aldrig skal være sket, hverken drabene eller dækoperationen.

JEG GÅR LANGS den noget nær endeløse mindetavle på Memorial, der er formet som en halvcirkel, og skimmer rækkerne af navne. Nogle familienavne lægger beslag på to-tre rækker; over 100, nogle gange 150, mandlige medlemmer af samme slægt, de ældste i 90'erne, de yngste bare 12 år, selv om der også er spædbørn blandt de dræbte. Vi får øje på to kvinder med hvide sjal. Jeg falder i snak med den ene og tænker, at hun må

være i slutningen af 60'erne, men sandsynligvis er hun 20 år yngre, end hun ser ud. Hun sidder i ledelsen af Mothers of the Enclaves of Srebrenica and Zepa, og da hun hører, at jeg er fra Norge, udbryder hun straks: »Stoltenberg, Stoltenberg!«. En lang tirade følger.

Jeg beder om en oversættelse, men tolken afslår. Kvinderne plejer ikke at bruge den slags ord, siger han, men fortæller dog, at det drejer sig om en voldsom fordømmelse af Stoltenbergs indsats som FN's fredsmægler.

DEN ANDEN af de to 'mødre', Hatadia Mehmedovic, følger med os hele vejen op til centrum af Srebrenica. Hun peger på postkontoret, hvor general Philippe Morillon, omringet af kvinder, som hindrede hans planlagte udrejse, i marts 1993 holdt sin berømte improviserede tale, hvor han erklærede, at FN ville beskytte alle, der var samlet i den 'demilitariserede enklave', og bedyrede: »Jeg vil aldrig svigte jer«. Lidt efter passerer vi skolen, hvor 74 elever blev dræbt under et granatangreb, mens de spillede fodbold og basket. Vi stiger ud af bilen, da vi kommer til gaden, hvor Mladic lod sig filme, mens hans styrker indtog centrum, med dette budskab: »Det er 11. juli, og Srebrenica overgives nu til det serbiske folk.

Tiden er kommet til at tage hævn over tyrkerne«. Sjældent har en aggressor tydeligere og mere triumferende kundgjort sin forbrydelse. Og sjældent har styrkeforholdet mellem de involverede været mere ulige.

De styrker, som Mladic anførte, talte ifølge den seneste oversigt 25.083 mand, hvoraf mere end 19.000 menes enten at have givet ordre til eller selv have begået drab. Mens Dutchbat, de hollandske soldater, der skulle håndhæve FN-erklæringen om Srebrenica som safe area, talte 450, var op mod 40.000 bosniakker samlet her, de fleste var hjemmehørende, men flere tusind også rejst hertil for at opnå den beskyttelse mod angreb, som FN gennem sine resolutioner havde lovet. Oprindeligt var 75 procent af indbyggerne her muslimer, 22 procent serbere. Dayton-aftalen, som blev forhandlet af USA med topdiplomaten Richard Holbrooke i spidsen og underskrevet af Milosevic, Tudjman og Izetbegovic i december 1995, skulle erklære Srebrenica som del af Republika Srpska, nærmest som belønning for opnået demografisk dominans ved folkedrabet.

En mere tvivlsom juridisk-politisk præcedens om, at aggression betaler sig, kan man næsten ikke forestille sig.

I DAGENE efter 11. juli blev 23.000 kvinder og børn under 12 år beordret om bord i busser, som fragtede dem ud af området; de tilbageværende mænd og drenge tog de serbiske angribere sig af.

Mange forsøgte at flygte til fods de 120 kilometer til Tuzla, men på grund af utallige baghold fra serbiske styrker, der havde stjålet FN-rekvisitter og lokkede med råb om, at »her er der sikkert, bare kom frem«, nåede de færreste frem. De fleste blev henrettet gruppevis de næste tre dage, ventende i busser, til det var deres tur.

Historien om Dutchbats overgivelse af tusinder af civilister, om de klargjorte Nato-fly som fik kontraordre og aldrig kom på vingerne, ja, om det internationale samfunds totale svigt over for dem, der var blevet lovet beskyttelse, er behørigt dokumenteret og skal ikke gentages her.

Tilgængæld fik jeg stillet et spørgsmål af en af de overlevende: »Hvorfor lod verden dette ske? Er det, fordi vi er muslimer, de-fineret som 'de andre' af vores overgriberne, en definition, som resten af verden overtog og godtog? Findes der en bedre forklaring?«.

DA JEG DAGEN efter besøget i Srebrenica deltog i en paneldebat ved Universitetet i Tuzla, påpegede min kollega, at til forskel fra nazisternes jødeudryddelser var ugerningerne i Bosnien præget af, at »overgriberne kendte deres ofre, de så dem i øjnene, da de dræbte dem«. At det var sådan, gør drabene uforståelige og særligt skræmmende, for de berørte selv såvel som for udenforstående. 'Nabofaktoren' gør netop bestræbelserne på at komme videre, på at hele det, der blev ødelagt - nemlig den multietniske og -religiøse sameksistens - yderst skrøbelige, splittet som de berørte er mellem dem, som har mistet deres nærmeste, og dem, der benægter, at der er sket noget forkert; mellem dem, der blev fordrevet, og dem, der høstede fordelene af det i form af at flytte ind i husene, overtage ejendelene og hævde det som deres eget.

NÅR JEG SPØRGER Hatidia, hvordan naboer kunne dræbe naboer, returnerer hun spørgsmålet ubesvaret og hovedrystende, i håb om at jeg kan give det svar, hun i 20 år forgæves har ledt efter. Hun nævner Breivik, måske den eneste nordmand - ud over Stoltenberg - hun kender navnet på. Jeg spørger til hendes serbiske naboer, fra før angrebet fandt sted; hvordan har de reageret, hvordan omgås de nu? Hun svarer, at hendes mands bedste venner faktisk var serbere, i en tid, som nu virker så fjern, hvor det, du var - etnisk og religiøst - ikke spillede den store rolle, og tilføjer: »Men det viste sig at være forkert, at de var vores bedste venner; det var bare noget, vi troede«. Efter drabene har ingen af dem besøgt, endsige villet hilse på Hatidia; det er, som om de aldrig har kendt hinanden. Ingen beklagelser, intet. Den eneste undtagelse er en serbisk læge; han hilser og spørger, hvordan hun har det, siger Hatidia, før hun sætter kurs mod sit lille hus. Hun er en af de få overlevende, der er blevet boende, daglig henvist til den allestedsnærværende blanding af spor og benægtelse; blandingen af udbrændte, gennemhullede huse og naboer, der lader, som om intet massedrab har fundet sted.

Oversættelse: Helle Albeck.

Mange af dem blev dræbt på stedet; i et tilfælde blev et spædbarn på 2 måneder lagt ind i ovnen og brændt, mens familien overværede det. Arbejdet med at lokalisere åstederne og identificere ofrene pågår stadig. Lidt efter passerer vi skolen, hvor 74 elever blev dræbt under et granatangreb, mens de spillede fodbold og basket.